

تزئینات معماری در حوضخانه خانه دُخانچی شیراز*

(صفحه ۹۴-۸۷)

آذر صفایی^۱، محمدصادق میرزا ابوالقاسمی^۲

۱- کارشناسی ارشد پژوهش هنر، واحد بین‌الملل دانشگاه شیراز (نویسنده مسئول)

۲- استادیار دانشکده هنر و معماری، دانشگاه شیراز

چکیده

خانه دخانچی یکی از خانه‌های اعیانی شیراز در دوره قاجار بوده‌است. از ویژگی‌های بارز این خانه وجود حوضخانه است. حوضخانه فضایی با کاربری متنوع در معماری ایران است. در حوضخانه خانه دخانچی نمونه‌هایی کم‌نظیر از تزئینات کاشی‌کاری و نقاشی روی سقف دیده می‌شود. بررسی این ویژگی‌های تزئینی و مقایسه آن‌ها با سایر تزئینات موجود در این خانه موضوع اصلی مقاله پیش روست. بدین منظور شیوه اجرایی تزئینات و شناخت نقشمایه‌ها و رنگ‌ها و همچنین موقعیت مکانی آن‌ها در حوضخانه و خانه دُخانچی شیراز مورد بررسی و تحلیل قرار گرفته‌است. این پژوهش به شیوه توصیفی - تحلیلی و براساس مشاهدات میدانی و کتابخانه‌ای انجام شده است.

براساس یافته‌های این تحقیق در خانه دخانچی تزئینات کاشی‌کاری، گچ‌بری، معرق و نقاشی از نظر دقت در شیوه اجرا با یکدیگر هماهنگ هستند. با وجود این که نقوش کاشی‌کاری دیوارهای حیاط و حوضخانه شامل انواع انسانی، گیاهی، جانوری و مناظر طبیعی می‌شود، نقوش به‌کاررفته بر سقف‌ها تنها نقوش گیاهی گل و مرغ و مناظر طبیعی اروپایی است. علت این موضوع را می‌توان در شیوه ساخت سقف‌های گره‌چینی آلت و لقط یافت که قاب‌بندی‌هایی کوچک برای ترسیم نقوش ساخته‌است. قاب‌های کاشی هفت‌رنگ، روایتگر داستان‌های مذهبی، تاریخی و نمادین است که در آن‌ها تلفیق اصول هنرهای تصویری شرق و غرب را می‌توان دید.

واژه‌های کلیدی: تزئینات معماری، خانه‌های قاجاری، حوضخانه، نقاشی سقف، خانه دخانچی.

1- Email: Azarsafaei@gmail.com

2- Email: abolqasemi.s@gmail.com

* (تاریخ دریافت مقاله: ۱۳۹۸/۰۴/۱۱ - تاریخ پذیرش مقاله: ۱۳۹۸/۰۶/۲۶)

مقدمه

شیراز یکی از شهرهای تاریخی ایران است که در آن بافت تاریخی با آثار معماری ارزشمند از دوران زند و قاجار برجامانده است. این منطقه شامل مجموعه‌ای از یازده محله قدیمی است که اکنون در محدوده مرکزی شهر قرار گرفته است. در این محلات بناهای تاریخی با کارکردهای سیاسی و حکومتی از قبیل ارگ، دیوان‌خانه، کلاه‌فرنگی و بناهایی با کاربری مذهبی چون مساجد و کلیساها برجامانده‌اند. هم‌چنین فضاهای عمومی بازار و حمام و در کنار آن‌ها خانه‌هایی با معماری منحصربه‌فرد یافت می‌شود. این محلات در دوره قاجار به نام‌های اسحق‌بیگ، بازار مرغ، درب مسجد نو، سرباغ، سنگ سیاه، لب آب، میدان شاه، سردزک، بالاکفد، درب شازده و محله کلیمی‌ها بوده‌اند. در این محدوده عمده خانه‌های تاریخی متعلق به دوره قاجار هستند که از ویژگی‌های بارز آن‌ها می‌توان به تنوع در شیوه‌های معماری و تزیینات اشاره کرد. استفاده از آرایه‌های تزیینی در فضاهای بیرونی و درونی خانه‌ها دیده می‌شود. یکی از متداول‌ترین نمونه از این تزیینات نقاشی و کاشی‌کاری است که بر دیوار و سقف خانه‌ها اجرا شده است. هنر نقاشی که معمولاً بر روی سقف‌های چوبی اجرا می‌شد، در خانه‌های قاجاری شیراز در سقف اتاق‌ها و راهروها و احیاناً حوضخانه‌ها، ایوان‌ها و بر روی شیرسرها و پیشانی بنا ترسیم می‌شد. این نقاشی‌ها بسته به نوع اجرای سقف که در آن زمان به سه شیوه تخته‌کوب، آلت و لقط و مَرچوک بود، ابعاد و اندازه و هم‌چنین نقش‌مایه‌ها و رنگ‌گذاری متفاوت داشته‌اند. هنر کاشی‌کاری نیز معمولاً بر دیوارهای حیاط، ایوان، راهرو و حوضخانه به شیوه‌های هفت رنگ و معقلی در کنار آجرکاری اجرا می‌شد.

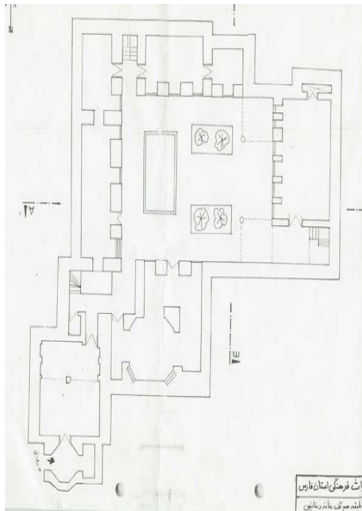
با وجود این که در خانه‌های قاجاری کاربرد آرایه‌های تزیینی بر تمامی سطوح رایج بوده‌است، اما تحقیقات جامعی جهت شناخت نقش‌مایه‌ها، تکنیک‌های اجرایی و مکان استفاده از آن‌ها انجام نشده است. از طرفی بررسی نمونه‌های مختلف حاکی از آن است که بیشترین تزیینات در اتاق‌های شاه‌نشین به کار می‌رفته‌اند. در خانه دخانچی تزیینات نقاشی را بر سقف اتاق‌ها و هنر کاشی‌کاری را بر دیوارهای حیاط می‌توان دید. علاوه بر این کاربرد نقاشی در حوضخانه موردی است که در

دیگر خانه‌ها یافت نمی‌شود. به همین منظور این خانه نمونه مناسبی جهت بررسی معماری و تزیینات رایج در بناهای مسکونی دوره قاجار در شیراز بوده است که اطلاعات ثبتی آن از مرکز اسناد میراث فرهنگی و گردشگری فارس تهیه شد و الباقی اطلاعات عمدتاً به شیوه میدانی با رویکرد توصیفی و تحلیلی جمع‌آوری گردید.

پیشینه تحقیق

در بیشتر منابع مرتبط با هنر دوره قاجار عوامل تأثیرگذار بر شکل‌گیری نقاشی این دوره و مضامین به‌کاررفته در آثار مدّ نظر بوده ولی به کاربرد آن به عنوان عنصری تزیینی جهت آرایش فضای معماری اشاره‌ای نشده‌است (پوپ و آرنولد، ۱۳۷۸:۱۴۳)، (شریف‌زاده، ۱۳۷۵:۱۶۹)، (کنبی، ۱۳۷۸:۱۱۹)، (گودرزی، ۱۳۸۴:۶۴)، (علیمحمدی اردکانی، ۱۳۹۲:۴۳)، (اسکارچیا، ۱۳۷۶:۴۲). دسته‌ای از منابع معماری به معرفی خانه‌های تاریخی ایران و اندکی نیز به تزیینات معماری می‌پردازند (یاوری، ۱۳۹۰:۳۵)، (شریف‌زاده، ۱۳۸۲:۱۴۲)، (گودرزی، ۱۳۸۸:۳۱)، (ملازاده و محمدی، ۱۳۸۶:۱۹۵)، (معماریان، ۱۳۷۵:۱۴۷). محققانی که در حوزه تاریخی شیراز پژوهش کرده‌اند اکثراً به بافت تاریخی شهر شیراز و محلات و بناهای مشهور و یا حکومتی از قبیل مساجد، مدارس، حمام‌ها، ارگ و دیوانخانه اشاره کرده‌اند (افسر، ۱۳۵۳:۱۹۸). در مواردی اندک نیز به معرفی خانه‌ها پرداخته که نمونه‌های مشهوری چون عمارت نارنجستان و خانه زینت‌الملک را نام برده‌اند. در قسمت‌هایی نیز به معرفی عناصر معماری از جمله حوض اشاره کرده‌اند. این در حالی است که معماری خانه‌های دوره قاجار تنوع بسیاری داشته و معماران در خانه‌های متعلق به طبقه متوسط از تزیینات متنوعی برای آرایش بنا بهره برده‌اند. یکی از تزیینات منحصربه‌فرد در برخی از بناهای قاجاری شیراز، کاشی‌کاری است. در بیشتر منابع تنها تصاویری از هنر کاشی‌کاری دوران زند و قاجار که نشان‌دهنده شیوه کاشی‌هفت‌رنگ در مکتب شیراز است، دیده می‌شود؛ اما در اثری از هادی سیف‌فهرستی از نام کاشی‌کاران و کارگاه‌های هنری فعال آن زمان موجود است. هم‌چنین در فصل چهارم آن کتاب به بررسی آثار کاشی‌کار برجسته میرزاعبدالرزاق

نمای بیرونی خانه از آجر است و ورودی هشتی در ضلع جنوبی است. در بالای در ورودی چوبی با خط نستعلیق و شیوه معرق آیه بسم الله الرحمن الرحیم و یک بیت شعر در وصف حضرت علی (ع) و تاریخ ۱۳۴۱ نوشته شده است. پس از گذر از هشتی آجرکاری و کاشی کاری شده، یک راهرو وجود دارد که دیوارها و سقف آن کاشی کاری زیبایی دارد. این کاشی ها به شیوه هفت رنگ و معقلی است و تلفیق نقوش هندسی و گیاهی دارند. رنگ های به کار رفته در آن ها آبی، سبز، زرد، سفید، سیاه، قرمز و فیروزه ای است. نقش ترنجی که به صورت برجسته بر سقف کار شده از شمشه های زیبایی بوجود آمده است. با گذر از راهرو حیاط خانه دیده می شود که دو حوض سنگی و دو باغچه در آن قرار دارد. حوضی که در سمت غربی حیاط است مستطیل شکل است و حوضی که در سمت شرق حیاط است دایره ای است (تصویر ۲).

تصویر ۱: پلان خانه دخانچی. مقیاس ۱/۱۰۰. (مرکز اسناد سازمان میراث فرهنگی و گردشگری فارس، شماره پرونده ۱۹۴۷).

تصویر ۲: بخشی از نمای ضلع غربی خانه دخانچی. (نگارندگان، ۱۳۹۴).

می پردازد. کاشی کاری خانه دخانچی نیز اثر این هنرمند بوده است (۱۳۷۶:۱۷۸). همان طور که گفته شد از تزیینات دیگر در خانه های قاجاری شیراز، نقاشی بر سقف است. در منابع متعدد از نقاشی بر سقف خانه ها به عنوان یکی از شاخص ترین هنرهای قاجاری شیراز نام برده شده؛ اما اشاره ای به روند شکل گیری و عناصر به کار رفته در آن ها نشده است. تنها در دو اثر از ویلم فلور به نام های نقاشی و نقاشان دوره قاجار و دیوارنگاری در دوره قاجار به موضوع نقاشی دوره قاجار دقیق تر پرداخته شده است. به طوری که در اثر اول به معرفی سبک ها و مضامین نقاشی آن زمان و وضعیت جماعت نقاش پرداخته و در اثر دوم نیز تزیینات معماری و هنر دیوارنگاری بناهای سلطنتی، عمومی و خانه های شخصی در دوره قاجار را بررسی کرده است (فلور و دیگران، ۲۱:۱۳۸۱)، (فلور، ۱۳۹۵:۲۰۹). از آن جا که خانه های قاجاری شیراز از نمونه های ارزشمند معماری سنتی ایران محسوب می شوند، منابعی با این مضمون مورد مطالعه قرار گرفت که در آن ها به نقش عناصر مختلف معماری اشاره شده است.

ویژگی های معماری و تزیینات خانه دخانچی

خانه دخانچی در یکی از محلات قدیم شیراز در بافت تاریخی به نام محله درب شاهزاده واقع شده است. این خانه در کوچه توتونچیان، پشت بازار وکیل قرار دارد و از آثار دوره قاجار است. صاحب اصلی خانه آقای مرحوم دخانچی بوده که خانه پس از مرگ او به ورثه انتقال یافته و مالکیت فعلی آن خانه خصوصی و اشتراکی است. این خانه به شماره ۱۹۴۷ در فهرست آثار ملی به ثبت رسیده است. مصالح به کار رفته در ساخت بنا آجر و گچ است که روی آن با آجرکاری و کاشی کاری پوشیده شده است. خانه دارای حیاط مرکزی است و فضاهای داخلی در چهار طرف حیاط قرار گرفته اند. از ویژگی های بارز خانه دخانچی، وجود سه بادگیر در پشت بام، استفاده از تزیینات کاشی هفت رنگ، وجود حوضخانه و کاربرد فراوان نقش گل و مرغ در نقاشی، کاشی کاری، گچ بری و معرق های آن است. این خانه مرمت شده و تعمیرات پی و اجرای کانال دفع نم در بنا انجام شده است (مرکز اسناد سازمان میراث فرهنگی و گردشگری فارس، شماره پرونده ۱۹۴۷) (تصویر ۱).

با کاشی هفت‌رنگ صحنه‌های شکار و جنگ نقش شده است. دیده می‌شود. در بالای ورودی‌ها به داخل ساختمان آیات بسم الله الرحمن الرحیم، نصر من الله و فتح قریب و اسماء الله، محمد، علی، فاطمه، حسن و حسین به خط نستعلیق بر کاشی نوشته شده است. بر کاشی‌های حیاط، «حسب فرمایش آقا محمد صادق» و «در کارخانه حقیر میرزا عبدالرزاق سنه ۱۳۳۴» نوشته شده است. در کنار کاشی‌کاری، شیرسرهای چوبی با گل‌میخ و ارسی‌های چوبی با شیشه‌های رنگین و فلزکاری فرنگی پیچ پنجره‌های طبقه همکف دیده می‌شود. هم‌چنین در پله‌های خانه مشبک سنگ به عنوان نورگیر کار شده است. هم‌چنین دو ستون سنگی در ضلع شرقی که بر بالای آن کاشی‌کاری است از عناصر تزیینی بناست (تصویر ۳).

تزییناتی که در این خانه اجرا شده است شامل آجرکاری، کاشی‌کاری، گچ‌بری، معرق و منبت چوب، مقرنس‌کاری، نقاشی روی چوب، حجاری سنگ و فلزکاری است. این خانه ۸ اتاق و یک حوضخانه دارد. حوضخانه در طبقه همکف ضلع جنوبی است و اتاق‌ها در جهات مختلف بنا قرار گرفته‌اند. در نمای بیرونی اتاق‌ها و فضای داخلی حوضخانه آجرکاری به شیوه رگ‌چین در تفریق با کاشی‌کاری اجرا شده است. کاشی‌کاری در نمای خانه به شیوه هفت‌رنگ و معقلی است. در بین پنجره‌ها نقوش گل و مرغ، آیات قرآنی، شخصیت‌های تاریخی و مذهبی، شیر و خورشید و مناظر طبیعی در قاب‌بندی‌های زیبا بر کاشی هفت‌رنگ نقش بسته‌اند. در بالای پنجره‌ها نیز کاشی معقلی در نقش‌های متفاوت و قاب‌هایی که در آن‌ها

تصویر ۳: تزیینات کاشی‌کاری و آجرکاری خانه دخانچی. از سمت راست: کاشی‌کاری بر دیوار راهرو، سقف راهرو و دیوار حیاط (نگارندگان، ۱۳۹۴).

است. دیوارهای این اتاق تاقچه‌های مستطیل‌شکلی دارد که اطراف آن‌ها گچ‌بری‌های بسیار پرکار و ظریفی کار شده است. نقش گچ‌بری‌ها گل و مرغ و بر بالای تاقچه‌ها گلدان‌های گل است. پیش‌بخاری اتاق نیز بسیار با ظرافت اجرا شده و نقوش گل و گیاه آن فضای خالی بر جای نگذاشته است (تصویر ۵). سقف اتاق به شیوه آلت و لقط و به شکل صلیب و ستاره است. زمینه رنگی سقف سفید است و درصلیب‌ها مناظر طبیعی که شامل دورنمایی از دریاچه، کشتی و ساختمان است، دیده می‌شود. در ستاره‌ها دسته‌گل‌های رنگین رز، زنبق و چندپر با پرندگانی شبیه به بلبل بر شاخه‌های آن، نقش بسته‌اند. حاشیه این اثر

تالار شاه‌نشین خانه یک ارسی پنج‌دری است در ضلع جنوبی و طبقه اول، درهای این اتاق چوبی است که با معرق گل و مرغ و خوشنویسی نستعلیق پوشیده شده است. سقف اتاق هم از چوب است و با قاب‌های مستطیل هم اندازه معرق پوشیده شده است. ابعاد این اتاق ۴/۳۰ متر طول و ۴/۲۰ متر عرض و ۲/۹۰ متر ارتفاع است. پیش‌بخاری گچ‌بری شده زیبایی در اتاق با نقش بوته گل در مرکز و دو پرند در دو طرف آن و چهارستون در پایین نقش دیده می‌شود (تصویر ۴).

اتاق دیگری که در ضلع شرقی و در سمت چپ تالار اصلی است دارای ۸/۳۰ متر طول و ۴/۸۰ متر عرض و ۲/۹۰ ارتفاع

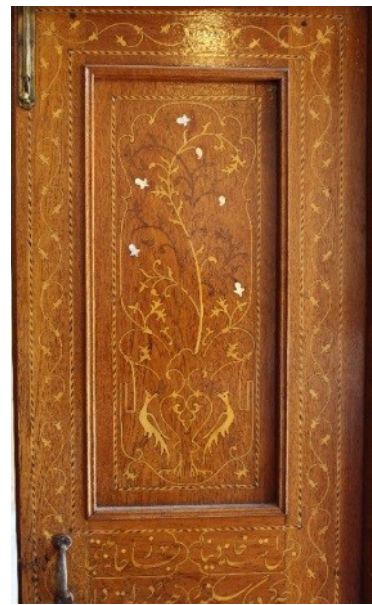

تصویر ۶: بخشی از نقاشی بر سقف چوبی به شیوه آلت و لقط در اتاق ضلع شرقی خانه دخانچی (نگارندگان، ۱۳۹۴).

ویژگی‌های تزیینات حوضخانه خانه دخانچی

از دیگر فضاهای داخلی در برخی از خانه‌های قاجاری حوضخانه است. حوضخانه، فضایی تابستان نشین است و معمولاً شکل هشت گوش دارد و علاوه بر این نقش مهمی در طراحی کلی فضاها ایفا می‌کرده است. به‌طور مثال در خانه فروغ‌الملک حوضخانه آن بخش‌های اندرونی و بیرونی را به هم پیوند داده است. هم‌چنین در خانه بصیری، حوضخانه، چند حیاط را به نحوی زیبا به هم پیوند داده است (معماریان، ۱۳۷۵: ۱۶۳). در مرکز حوضخانه، حوضی با فرم هندسی منظم تعبیه می‌شد. حوض را می‌توان مهم‌ترین عنصر آبی در معماری و طراحی منظر در ایران به‌شمار آورد که به‌ویژه در نواحی گرم و خشک و بسیاری از نواحی دیگر، در فضاهای سکونتگاهی و در بعضی از فضاهای شهری مورد استفاده قرار می‌گرفت. ابعاد، مساحت و ویژگی‌های کالبدی حوض بسیار متنوع بوده‌است (هولتسر، ۱۳۵۵: ۷۸). کارکرد حوض در حوضخانه اقلیمی و بصری است. به این معنا که خنک‌شدن هوا به واسطه آب موجود در حوض و گردش هوا از طریق روزن‌های سقف حوضخانه صورت می‌گرفته است. بازتاب فضای اطراف و نور سقف در آب حوض، فضایی دلنشین و پر تالگو جهت تفرج ایجاد می‌کرده‌است. اسناد موجود نشان‌دهنده این است که استفاده از شکل دایره و بیضی در ساخت حوض به صورت عمده از دوره قاجار به بعد مورد توجه قرار گرفت (سلطان‌زاده و سلطان‌زاده، ۱۳۹۶: ۶). حوضخانه در فضایی پایین‌تر از حیاط ساخته می‌شد. وجهی

دو قسمت است. بخش بیرونی تقسیم‌بندی مستطیلی دارد که با رنگ‌های قرمز و سبز رنگ‌آمیزی شده و نقش ترنجی برجسته روی آن قرار دارد. قسمت داخلی، قاب‌بندی‌های هندسی دارد که در قاب‌های مربع منظره و در قاب‌های دیگر دسته‌های گل کشیده شده‌است (تصویر ۶). اتاق‌های دیگر خانه نیز با تزیینات گچ‌بری و گره‌چینی سقف آرایش یافته‌اند، اما هنر نقاشی بر آن‌ها انجام نشده و تنها رنگ‌آمیزی تخت بر گره‌ها صورت گرفته است.

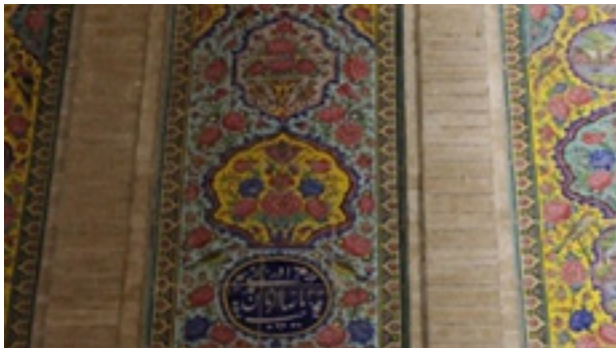

تصویر ۴: معرق چوب بر درهای خانه دخانچی همراه با نقوش گل و مرغ و خوشنویسی (نگارندگان، ۱۳۹۴).

تصویر ۵: نمونه‌ای از گچ‌بری پیش بخاری و دیوار اتاق ضلع شرقی خانه دخانچی با نقوش گل و مرغ (نگارندگان، ۱۳۹۴).

افراد کاملاً تابع سلیقه ایرانی و شرقی است. از دیگر خصوصیات این تصاویر روایت چند واقعه در یک کادر است که فضایی همزمان ایجاد کرده است. هم‌چنین خروج برخی عناصر از کادر و شکست قاب تصویر نیز از دیگر ویژگی‌های ترکیب‌بندی ایرانی است که در این تصاویر به‌کاررفته است. هم‌چنین رعایت شرح مقامی در این آثار کاملاً مشهود است. در بالای این سه تصویر کاشی معقلی کار شده است. بر بالای کاشی‌های معقلی، سه قاب کاشی‌کاری هفت‌رنگ با نقش گل و مرغ هست که با آجرکاری از هم جدا شده‌اند. زمینه رنگی کاشی‌کاری سمت راست و چپ زرد است و مناظر اروپایی در قاب‌ها دیده می‌شود. زمینه رنگی کاشی‌کاری وسط آبی است و در یک قاب بیضی شکل جمله «یا صاحب الزمان ادرکنی» به خط نستعلیق نوشته شده است. در دو وجه راست و چپ حوضخانه، دو تصویر دیگر وجود دارد که با کاشی هفت‌رنگ اجرا شده است. این دو اثر تصویر دو پادشاه قاجار و زند را نشان می‌دهد که در اطراف آن گل و مرغ کار شده است. بر بالای این دو اثر کاشی معقلی است و بالاتر از آن که به طبقه دوم راه دارد تصویر سلیمان نبی در میان جانوران و دیوان بر کاشی هفت‌رنگ دیده می‌شود. کاشی‌کاری‌های خانه دخانچی شباهت بسیار به کاشی‌کاری خانه‌های قاجاری صالحی و ضیاییان دارد. (تصاویر ۷ و ۸).

تصویر ۷: تزیینات کاشی‌کاری بر دیوار ضلع جنوبی حوضخانه دخانچی

(نگارندگان، ۱۳۹۴).

از حوضخانه به سمت حیاط باز بود و نور حوضخانه نیز از پنجره‌ها و روزن‌های سقف تأمین می‌شد. علی‌رغم نقش مهم حوضخانه در معماری سنتی ایران، تزیینات به‌کار رفته در این فضا از سادگی و جزئیات کم برخوردار است. سقف حوضخانه مانند شاه‌نشین از ارتفاع زیادی برخوردار است و در نمونه‌هایی چون حوضخانه بصیری و دخانچی، دو طبقه با هم ادغام شده و سقف حوضخانه به‌وسیله نورگیر در مرکز به پشت بام متصل است. وجود نور کم و ارتفاع زیاد در این فضا باعث می‌شود که تزیینات سقف به وضوح دیده نشوند و برای مشاهده بهتر باید به طبقه اول که مشرف به حوضخانه است رفت. در این فضا، یک حوض گرد در وسط و دو راه‌پله در سمت راست و چپ است که به طبقه بالا راه دارد. از تزیینات اصلی این حوضخانه، نقاشی روی چوب، کاشی‌کاری و پنجره‌های چوبی با شیشه‌های رنگی است. تزیینات کاشی‌کاری بر دیوارها و نقاشی بر سقف چوبی اجرا شده است.

کاشی‌کاری حوضخانه خانه دخانچی

بر دیوارهای حوضخانه، شیوه کاشی‌کاری اجرا شده، هفت‌رنگ و معقلی است. بر قاب‌های کاشی هفت‌رنگ نقوش انسانی و گل و مرغ و مناظر اروپایی دیده می‌شوند. این کاشی‌های مربع شکل به ابعاد ۲۵ در ۲۵ سانتی‌متر هستند. کاشی‌های معقلی در اطراف قاب‌های هفت‌رنگ به صورت حاشیه کار شده‌اند. بر دیوار جنوبی سه تصویر کاشی‌کاری با موضوعات زندگی حضرت یوسف اجرا شده است. هر تصویر روایتگر دو قسمت از این داستان است. در اولین مجلس از سمت راست قسمت بالایی اثر، داستان به چاه انداختن حضرت یوسف (ع) توسط برادرانش و در زیر آن صحنه دریدن و خونین کردن پیراهن یوسف ترسیم شده است. دومین قاب که در وسط قرار گرفته است، در قسمت بالای آن مناجات حضرت یعقوب (ع) و در پایین اثر دستگاه سلطنت حضرت یوسف (ع) دیده می‌شود. قاب سمت چپ، صحنه بشارت‌دادن به حضرت یعقوب و در پایین اثر به بازار آوردن حضرت یوسف (ع) برای بردگی را نشان می‌دهد. در این سه تصویر تلفیق نقاشی غربی و ایرانی را می‌توان به وضوح دید. سایه‌پردازی پیکره‌ها و چهره افراد به شیوه اروپایی است. هم‌چنین در پس‌زمینه آثار دورنمایی از مناظر و خانه‌های اروپایی دیده می‌شود؛ اما خصوصیات چهره

تصویر ۸: تزئینات کاشی کاری بر دیوارهای ضلع غربی، شرقی و شمالی حوضخانه دخانچی (نگارندگان، ۱۳۹۴).

نتیجه گیری

معمولاً حوضخانه‌های خانه‌های شیراز در دوره قاجار با تزئینات آجری یا سنگی آراسته شده؛ اما حوضخانه خانۀ دخانچی از کاشی هفت‌رنگ پوشیده شده است. کاشی در برابر رطوبت مقاوم است؛ بنابراین استفاده از آن نه تنها بر غنای آرایشی حوضخانه افزوده است، بلکه در نقش عایق دیوار در فضای مرطوب حوضخانه عمل کرده است. علت اصلی آسیب نقاشی‌های سقف چوبی حوضخانه نیز از رطوبت فضای حوضخانه بوده است؛ این در حالی است که نقاشی سقف اتاق‌ها که با همین شیوه اجرا شده‌اند و شبیه به نقاشی‌های سقف حوضخانه هستند، سالم مانده‌اند.

از کاربرد نقوش گل و مرغ و مناظر طبیعی بر سقف‌ها که همه با سایه‌پردازی دقیق به شیوه اروپایی اجرا شده‌اند، می‌توان دریافت که انتخاب نقوش تابع نحوه اجرای سقف‌هاست. شیوه ساخت سقف‌های خانۀ خانچی به شیوه آلت و لقط سطوحی کوچک برای کار ایجاد می‌کند. گویا این قاب‌های کوچک فضایی مناسب برای طراحی بوته‌های گل داشته است. تصویر و ترسیم مجالس مذهبی، چهره رجال و افراد سرشناس، صحنه شکار، علامت شیروخورشید، هم‌چنین دورنما و مناظر

نقاشی حوضخانه خانۀ دخانچی

سقف حوضخانه هشت‌ضلعی است و از چوب به شیوه آلت و لقط به وجود آمده است و نورگیر گره‌چینی در مرکز آن وجود دارد. بر قاب‌های چوبی سقف نقاشی کار شده که قسمت‌های زیادی از آن تخریب شده است. نقاشی این سقف در قاب‌های مربع‌شکل، مناظر اروپایی و در قاب‌های اطراف آن‌ها گل و مرغ است. زمینه رنگی اثر به رنگ سبز روشن است و گل‌های سرخ و زنبق و بلبلان بر شاخه‌ها نقاشی شده‌اند. این نقاشی‌ها با سایه روشن دقیق به شیوه اروپایی که از شیوه‌های رایج در دوره قاجار بود اجرا شده است. در اطراف سقف حاشیه‌ای با قاب‌بندی هندسی است که با نقاشی به همان شیوه پوشیده شده است (تصویر ۹).

تصویر ۹: بخشی از نقاشی بر سقف چوبی به شیوه آلت و لقط حوضخانه

خانۀ دخانچی (نگارندگان، ۱۳۹۴)

- معماریان، غلامحسین. (۱۳۷۵). *آشنایی با معماری مسکونی ایران (گونه‌شناسی درونگرا)*. تهران: دانشگاه علم و صنعت ایران.
- ملازاده، کاظم؛ محمدی، مریم. (۱۳۸۶). *خانه‌های تاریخی*. تهران: سوره مهر.
- هولتسر، ارنست. (۱۳۵۵). *ایران در یکصد و سیزده سال پیش*. مترجم: محمد عاصمی. تهران: فرهنگ و هنر.
- یآوری، حسین. (۱۳۹۰). *سیری در عناصر و تزیینات معماری ایران*. تهران: توتیا.
- آرشیو سازمان میراث فرهنگی و گردشگری استان فارس.

اروپایی بر کاشی‌ها نیز جزو سنت‌های تصویری رایج در دوره قاجار در شیراز است. نحوه اجرای این نقاشی‌ها تلفیق شیوه سایه روشن غربی و چهره‌پردازی ایرانی به همراه رعایت اصول نقاشی ایران از قبیل خلق فضای همزمان با رعایت شرح مقامی و شکست قاب تصاویر و خروج برخی عناصر از کادر است. نقوش به کاررفته بر گچ‌بری‌ها، درها و سقف‌های چوبی داخل خانه نیز کاملاً از نظر نوع نقشمایه و ظرافت اجرا با یکدیگر هماهنگ هستند.

فهرست منابع

- اسکارچیا، جیان روبرتو. (۱۳۷۶). *هنر صفوی، زند، قاجار*. مترجم: یعقوب آژند. تهران: مولی.
- افسر، کرامت‌الله. (۱۳۵۳). *تاریخ بافت قدیمی شیراز*. تهران: انجمن آثار ملی.
- پوپ، آرتور آپهام؛ آرنولد، تامس. (۱۳۷۸). *سیر و صور نقاشی ایران*. مترجم: یعقوب آژند. تهران: مولی.
- سلطان‌زاده، حسین؛ سلطان‌زاده، علیرضا. (۱۳۹۶). «اهمیت آب و عناصر آبی در باغ ایرانی»، *هنر و معماری*، شماره ۳۸، موسسه فرهنگی هنری - هنر معماری: ۶-۱۹.
- سیف، هادی. (۱۳۷۶). *نقاشی روی کاشی*. تهران: سروش.
- شریف‌زاده، عبدالمجید. (۱۳۷۵). *تاریخ نگارگری ایران*. تهران: حوزه هنری.
- _____ (۱۳۸۲). *دیوارنگاری در ایران دوره زند و قاجار شیراز*. تهران: سازمان میراث فرهنگی کشور.
- علیمحمدی اردکانی، جواد. (۱۳۹۲). *همگامی ادبیات و نقاشی قاجار*. تهران: یساولی.
- فلور، ویلم؛ اختیار، مریم؛ چلکووسکی، پیتر. (۱۳۸۱). *نقاشی و نقاشان دوره قاجار*. مترجم: یعقوب آژند. تهران: ایل شاهسون.
- فلور، ویلم. (۱۳۹۵). *نقاشی دیواری در دوره قاجار*. مترجم: علیرضا بهارلو. تهران: پیکره.
- کنبی، شیلار. (۱۳۷۸). *نقاشی ایرانی*. مترجم: مهدی حسینی. تهران: دانشگاه هنر.
- گودرزی، مرتضی. (۱۳۸۴). *تاریخ نقاشی ایران از آغاز تا عصر حاضر*. تهران: سمت.
- _____ (۱۳۸۸). *آیین خيال*. تهران: سوره مهر.

Architectural Decorations in Dokhanchi House's Pond room (Hoazkhane) in Shiraz*

Azar Safaei¹, Mohammad Sadegh Mirzaabolghasemi²

1- M.A. in Art Research, International Division of Shiraz University (Corresponding Author)

2- Ph.D., Assistant Professor of Art, Shiraz University

Abstract

The Dokhanchi House was one of the House of Lords built in the Qajar era in Shiraz. One of its outstanding features is the existence of a pond room (Hoazkhane). In Iranian architecture, the pond room (Hoazkhane) is a space with a variety of uses. In the Dokhanchi House's pond room (Hoazkhane), there are some unrivaled examples of tile decorations and paintings on the ceiling. Thus, the aim of the present study was to evaluate those decorative features and compare them with other decorations in that house. Therefore, the executive process of decoration and recognizing the paintings and colors as well as their locations in the pond room (Hoazkhane) and in the whole of Dokhanchi house were analyzed. To conduct this study, a descriptive-analytical method based on field observations and library studies was used. The findings of this study indicated that in Dokhanchi house, the tile decorations, plastering, mosaic and paintings were coordinated with each other in terms of accomplishment accuracy. Although the tile paintings of courtyard walls and the pond room (Hoazkhane) included variety of human, herbal, animal and natural landscapes, the paintings used on the ceilings were only the herbal designs of flower and bird as well as the European landscapes. The reason for this could be found in the way of making "Alat & Loghat" chinese ceilings, which made small frames to draw paintings. The seven-color tile frames are the narrator of religious, historical, and symbolic stories that combine the principles of East and West's visual arts.

Key words: Architectural Decorations, Qajar's Houses, Pond room (Hoazkhane), Ceiling Painting, Dokhanchi House.

1- Email: Azarsafaei@gmail.com

2- Email: abolqasemi.s@gmail.com

*(Date Received: 2019/07/02 - Date Accepted: 2019/09/17)